

Скляр О. О.,

аспірантка кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

ІНВЕКТИВА І ВІЙНА

Анотація. Під час війни активізуються словотворчі процеси, пов'язані з новою реальністю. Значна кількість новотворів зумовлена потребою називати ворога, формуючи його образ в інфопросторі. У статті досліджено функціонування інвективної лексики під час війни, окреслено її соціальні функції і зміни в сприйнятті мовцями. Проаналізовано лексеми *рашисти*, *орки*, *мордор*, *рашка*, *русня*, що активно використовуються в українському медіапросторі: в офіційних зверненнях, на сайтах державних служб і місцевих громад, у випусках новин. Визначено вплив контексту на прагматичну спрямованість лексем та їхній інвективний потенціал. Досліджено публічну реакцію адресата на окремі лексеми. Інвективи є лексичною групою, що в мирний час уживалися обмежено, проте в умовах війни набули соціальної значущості завдяки своїм функціям: здатності образити адресата і знизити агресію шляхом її вербалізації. Інвективізація мовлення не лише супроводжує травматичні події, а й допомагає пережити їх за допомогою колективної словотворчості. Можна виокремити дві ключові тенденції: поява нових лексем з інвективною семантикою; розширення семантики лексем, що не містять оцінного компонента, й лексем зі значенням негативною оцінки. Що більше згаданих лексем уживаються в одному реченні або комунікативному акті, тим вищим є його інвективний потенціал.

Значна кількість інвективних лексем, що активно використовуються українцями, не зафіксована у словниках. Спостереження за мовним матеріалом і фіксація словотворчих процесів є надзвичайно важливими, адже уможливають їх аналіз і подальше лексикографічне опрацювання. Створення нових словників й актуалізація вже існуючих – одне із завдань сучасної лексикографії, зумовлене вимогами часу, як і фіксація досвіду війни в мистецтві й науці.

Ключові слова: інвективна лексика, інвектива, інфопростір, війна, негативна оцінка.

Постановка проблеми. Загальновідоме твердження про те, що зовнішні чинники впливають на розвиток мови, найкраще простежується на рівні лексики. Особливо відчутні зміни відбуваються під час великих потрясінь, до яких належать збройні конфлікти і війни. Вони породжують тенденції, не характерні для попередніх періодів, так само, як період воєнного стану відрізняється від мирного життя.

Війна так чи інакше вплинула на життя кожного. Вимушений переїзд закордон або в безпечніші регіони країни, втрата роботи чи житла, перебування під обстрілами, життя на окупованій території, загибель близьких – ось неповний перелік того, що зараз переживають мільйони українців. Подолання життєвих викликів супроводжується цілим спектром емоцій і почуттів. Ми відчуваємо гнів і ненависть до ворога, тривогу і страх за майбутнє і водночас переживаємо гордість і радість від хороших новин.

Аналіз досліджень і публікацій. Війна є колективною психологічною травмою, що має певні етапи і наслідки для

людської психіки. Вітчизняні й зарубіжні психологи однак стайні у тому, що переживання, спричинені травматичним досвідом, мають бути прожиті, а не витіснені [1, 62]. Одним із засобів трансформації деструктивних емоцій є їх вербалізація, зокрема, за допомогою інвективи. Активне використання інвективної лексики в публічному просторі й міжособистісній комунікації свідчить про те, що наразі її функції задовольняють важливі суспільні запити: необхідність вивільнити накопичені негативні емоції і бажання образити, деморалізувати ворога.

Мета статті – визначення особливостей функціонування інвективної лексики під час війни, її соціальних функцій і змін в сприйнятті мовцями. Матеріалом для дослідження є тексти українських медіа і соціальних мереж.

Виклад основного матеріалу. У мирний час інвективи перебувають у так званій «сірій зоні»: мовці послуговуються ними, але на використання образливих слів накладено цілий ряд обмежень – від морально-етичних до правових. Війна впливає на комунікативну поведінку загалом і на сприйняття інвективи зокрема. Спостерігаємо зміну статусу інвективної лексики: нею послуговуються представники влади у офіційних зверненнях і соцмережах, новинний простір також рясніє лексемами з інвективною семантикою, а фраза «*Російський воєнний корабель, йди на****» (мовою оригіналу: «*Русский военный корабль, иди на****»), що містить обценну, тобто найбільшою мірою табувану лексику, піднеслася ледь не до символу національної боротьби. Вже сам цей факт свідчить про вихід окремих лексем із зони табування і їх легітимізацію. Вочевидь, вона є частковою, тимчасовою і корелює з колективним психологічним станом суспільства, яке регулює мовну норму у кризовий період.

З огляду на адресата можна виокремити дві групи інвектив, що функціонують під час війни:

- 1) спрямовані проти народу або країни-агресора загалом: *орки*, *мордор*, *рашисти*, *рашка*, *русня*, *свинособаки* тощо;
- 2) спрямовані проти політиків країни-агресора: *путлер* (*путлер*), *х***о*, *бункерний дід*, *кремлівський карлик* тощо.

Поширення й функціонування цих інвектив пов'язане з образом ворога, що формується у суспільній свідомості під час зовнішньополітичних конфліктів. Об'єктом нашого аналізу є лексеми, що належать до першої групи.

Лексема *рашист* є похідною від терміну *рашизм*, що утворився шляхом поєднання англійського *Russia* («раша») і *фашизм*. Науковці, політики й публіцисти послуговувалися ним задовго до російського вторгнення, визначаючи рашизм як «...ідеологію й практику правлячого режиму Російської Федерації, яка базується на ідеї зверхності «російських співвітчизників», їхньої «особливій цивілізаційній місії», антидемократизмі й неоколоніалізмі радянсько-імперського типу, використанні православ'я як моральної доктрини, та на геоекономічних інструментах,

у першу чергу, енергоносіях» [2]. Лексема *рашист* має значення «російський фашист, адепт рашизму» [3]. Семантика терміну містить негативну оцінку, як і споріднених з ним *фашист*, *нацист*: *Користуючись відсутністю гуманітарних коридорів, рашисти сьогодні вирішили влаштувати «марш озброєння» по Сумщині; Рашисти перетворили також на свою «казарму» офіс обласного управління лісового і мисливського господарства у приміському селищі Антонівка під Херсоном; Як зазначив Андрій Білецький у своєму зверненні, навіть зброю масового ураження рашисти не можуть використати повноцінно; Рашисти мародерять, глушать мобільний зв'язок, заводять російські компанії зв'язку, заводять рублі, так звані прокурори «лнр» фабрикують матеріали справи за пости у соціальних мережах, розмови на політичні теми, участь у політичних партіях (окрім ОПЗЖ) тощо [4]. У зазначених прикладах лексема набуває значень «російський солдат», «загарбники», «окупанти» і є інвективною.*

Утворений від лексеми прикметник *рашистський* використовується поряд з нейтральними лексемами, щоб надати їм негативної конотації: *Рашистська ракета пошкодила власність Молдови; Новітня рашистська свастика буде заборонена на державному рівні; Як рашистська пропаганда «готувала» хімічну атаку по Маріуполі.*

Поширеним є поєднання лексеми з жаргонізмами, обценною лексикою та іншими групами лексик з негативною оцінкою та інвективною функцією: *Рашистська гопота зі зброєю знуцається над простими українськими людьми, грабує, твалтує, вбиває; Рашистська орда безжалюбно випалює рукотворні ліси Херсонщини, які десятиліттями створювалися для стримування наступу пісків Олешківської пустелі; За даними мера Мелітополя, попередні втрати окупантів – більш ніж 200 знищених рашистів та ще 300 поранених. Мародерська армія російських фашистів показала, для чого насправді прийшла в Україну [5]; Побачила світ нова колода карт «Бий падлюку» з рашистськими злочинцями.*

Наступною лексемою, обраною для аналізу, є *орк*. Згадки про орків трапляються у казках Західної Європи, зокрема у книзі «Казка казок» Джамбаттіста Базіле 1634 року. Орки як вигадана раса істот з'являються у творах письменника-фантаста Джона Толкіна. Вони зображені потворними варварами, які служать силам зла і поєднують в собі найгірші людські риси. У своїх листах Толкін наводить опис зовнішності цих істот: «орки кряжисті, приземкуваті, жовтошкірі, з приплюсненими носами, широкими ротами і вузькими очима» [6]. Вони завжди ходили неохайними і брудними, практикували катування полонених заради забави і наругу над трупами ворогів. Їхня мова була недоладною, сповненою лайок і повторень одного й того ж. Саме толкінівські орки породили популярність і впізнаваність цього образу у масовій культурі.

Деякі військові, волонтери, ЗМІ та жителі Донбасу використовували лексеми *орки* на позначення російських окупантів ще з 2014 року. Підстави для таких паралелей промовисті: орки живуть за «завісою» (Мордор), ворогують з іншими расами, мають єдиного богоподібного авторитарного лідера. Повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року закріпило цю асоціацію, лексеми *орки* і *мордор* набули широкого вжитку серед військово-політичного керівництва, засобів масової інформації і пересічних українців: *Орки намагаються знищити наше місто і вбивають мирних киян [7]; Для таких нелюдських знуцань потрібне нове слово. Кляті орки [8]; Орки*

з мордору несуть страшні втрати; Українці вже перемололи найбоєздатніші частини орків і чекають на решту.

Електронний лексикографічний ресурс «Словник.ua» містить такі тлумачення лексеми *орк*: 1. Римське божество смерті, ототожнюване з грецьким Аїдом; 2. Войовнича міфічна істота, більша за людину, зі шкірою зеленуватого кольору [9]. У поданих нами прикладах контекст уживання лексеми не відповідає жодному із цих визначень. Друге значення лексеми відсилає до вже згаданих творів Толкіна, однак розуміємо, що у прикладах йдеться не про літературних персонажів, а про цілком реальних істот. Отже, акт номінації відбувся завдяки метафоричному переносу на основі подібності: як толкінівські орки, так і російські солдати є варварами, що загрожують усьому цивілізованому світу. Лексема набула значень «російський солдат», «російське військо», «загарбник», «окупант», «руйнівник», «мародер», «ворог» тощо. Вона містить негативну оцінку й інтенцію образити адресата, тому є інвективною. Часто лексема поєднується з означеннями, що також мають негативні конотації: *Це реальні слова з відео та телефонних розмов знахаблених орків, які принесли жорстокий «руський мір» миролюбивим українцям; Кляті орки насильно нав'язують «російський режим» на нещодавно окупованих територіях.*

Подібним чином фіксуємо розширення семантики лексеми *Мордор* (*мордор*). Її первинне значення – «країна, яка існувала у вигаданому світі Середзем'я Дж.Р.Р.Толкіна і була осередком сили Чорного Володаря Саурона» [10]. Алегоричне прочитання фантастичного сюжету формує стійку асоціацію з країною-загарбником: *Демілітаризація Мордору триває, популяція орків скорочується»; «Він активно руйнує Мордор – і повинен довести цю добру справу до логічного завершення»; «Пам'ятник тварині, що зруйнувала Мордор». Лексема мордор набуває багатозначності й перебуває у семантичному полі «росія», «країна-агресор», «ворожа територія», «обитель зла», «лігво ворога», «запоребрік» тощо. У цьому значенні вона є інвективною і спрямована проти країни-агресора.*

Російське військо часто називають *ордою*: *Російська орда цілий день, 4 серпня, обстрілювала територію Сумської та Чернігівської області; Російська орда не припиняє терор Нікопольського району; Крок за кроком буде звільнена рідна земля, а російська орда назавжди буде відкинута туди, звідки вона прийшла; Закатовані вчителі, розбомблені школи: як російська орда знищує освіту на Миколаївщині; Російська орда навмисно знищує наші зернові, підпалюючи поля палаючими уламками випущених снарядів.* Тлумачний словник фіксує такі значення лексеми *орда*: «1. іст. Об'єднання кількох кочових племен під владою одного хана у тюркських і монгольських народів; середньовічна феодальна держава у тюркських і монгольських народів, а також територія цієї держави; татарсько-турське військо; 2. перен. Безладний, неорганізований натовп. 3. В історичній науці – назва первісної форми організації людей» [11]. Контекст уживання у поданих прикладах вказує на те, що його вжито не як історичний термін. Йдеться не про татарсько-турське військо, тому лексеми вживають у словосполученнях *російська орда, московська орда*, щоб уникнути сплутування. Семантика лексеми *орда* розширюється, нове значення поєднує семи «військо» і «безладність, неорганізованість». У досліджуваних висловленнях лексеми вжито у значенні «неорганізоване військо, що несе хаос», вона має негативну конотацію і є інвек-

тивою. Похідною від *орда* є лексема *ординець* («той, хто належить до орди»), що також трапляється в медіа: «Ой, не будіть Змієбайку, ординці!» – зазначив Братчук; *Бронзове погруддя Великого Українця російські ординці розстрілювали немов людину; Російські ординці встали по Харківському університету.; Також російські ординці стріляють по своїм... Загалом історики одностайні: наша державність має глибоке коріння, великий досвід революцій і відродження, а тому жодні російські ординці не зможуть зламати того, що створювалося століттями, а Україна – неодмінно переможе!* Це ще один синонім для номінації російських солдат, що є інвективною, адже має на меті актуалізувати зв'язок росіян з традицією кривавих монголо-татарських завоювань.

Для дослідження будь-якої лексеми важливе значення має контекст її уживання: причини появи, сфера використання, коло мовців, що нею послуговується. Простежмо це на прикладі лексеми *раша*. Спостерігаємо, що англійське слово *Russia*, живаючись в українському комунікативному просторі, досить часто не перекладається, а зберігає питоме звучання й водночас передається на письмі кирилицею (*раша*). Такі вимова й написання не є випадковими, адже нейтральна в англійському просторі лексема набуває нових відтінків значення в україномовному. Негативна конотація також притаманна лексемам *рашка*, *рашка-парашка*: *Вже голодна раша краде по-крупному; Тут держархів в рашиці опублікував статистичні дані щодо кількості «руських, які воювали на стороні гітлера; На території рашки точно є ПВО? Рашка, у вас пропагандисти зламалися; Сейм Латвії визнав рашку країною-спонсором тероризму; Тепер слідчий комітет рашки-парашки відкрив кримінальне провадження через демонтаж оцієї совкової шляпи.*

Важливими критеріями для визначення лексеми як інвективної є намір образити, принизити адресата й водночас сприйняття лексеми як образливої самим адресатом. Публічне використання інвективи на позначення країни-агресора в медіа відрізняється від аналогічного в міжособистісній комунікації, адже в першому випадку реакція адресата залишається «за кадром» (за винятком випадків, коли адресат це коментує). Автор статті у російській газеті «Коммерсант» зазначає, що слово *рашка* було вигадане російськими емігрантами, які зневажливо називають покинуту батьківщину, не відчувати ностальгії за нею. В'ячеслав Володін, який на час появи статті був заступником голови адміністрації президента рф, заявив: «Коли починають називати *рашка* або використовувати якісь інші синоніми, це недопустимо, цього немає в жодній з країн» [12]. Отже, досліджувана лексема вживалася задовго до російського вторгнення самими громадянами росії і вже тоді сприймалася кремлівської верхівкою як неприйнятна та образлива. Цей факт ще раз підтверджує, що лексема *рашка* і похідні набули статусу інвективи.

У згаданій статті [12] йдеться також про лексему *русня*, яку сайт «Кавказ-центр» використовував на позначення росіян у відповідь на образливе для місцевого населення слово *Чечня*. З початком повномасштабного російського вторгнення в Україну вживання подібної лексики на сайті та в соцмережах «Кавказ-центру» помітно зросло. Та найбільшої популярності набула лексема в українському інформаційному просторі: *Чи не здається вам, що русня під Ізюмом*

*звучить, як рецепт від Клопотенка? русня за добу втратила 3 гелікоптери; Під час звільнення українських сіл деморалізована русня розбігається, немов таргани... Далі боятися відплати має русня, а не українці; А русня, як і сто років тому, буде сьорбати ці лаптями і бігатиме в нужник на вулиці. Поєднання іменника *русня* з негативнооцінними прикметниками підсилює інвективну спрямованість висловлення: *Клята русня влаштувала нам «добрий ранок»; Тупа русня ніяк не зрозуміє, що українців не залакати.* У російському Вікісловнику лексемі присвячено окрему статтю, де її подано з маркуванням *зневажливе* і приміткою: «Зміст цієї статті або певного її розділу може здатися непристойним або образливим» [13]. Отже, сприйняття росіянами лексеми *русня* як образи цілком відповідає прагматичній настанові тих, хто її використовує.*

Висновки. Війна, як і інші суспільно-політичні події, впливає на мову. Мова стає інструментом рефлексії над травматичним досвідом, водночас зміни у мовній системі є результатом цієї рефлексії. Під час війни відбувається активізація словотворчих процесів, розширення або навпаки звуження значення окремих лексем, набуття ними конотативного значення у контексті. Змін можуть зазнавати не лише окремі лексичні групи, а й сприйняття їх носіями мови, що призводить до розширення/обмеження їх функціонування. Публічне використання інвективної лексики до повномасштабної війни мало ряд обмежень, частину яких тепер знято. Часткову легітимізацію інвектив можна пояснити потребою в номінації ворога, веденні інформаційної війни, пошуку способів проживання колективної травми через словотворчість. Тенденція до інвективізації мовлення зберігатиметься, доки травматичний досвід, який переживають носії мови, не буде асимільований ними. Дослідження мовних змін у їх взаємозв'язку з суспільними вбачається одним з актуальних завдань сучасного мовознавства.

Література:

1. Горностай П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*, 21(7), С. 54–68. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-5>
2. Кривдик О. Рашизм. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/05/18/5050708/> (дата звернення: 26.09.2022)
3. Рашист. Мислово: словник сленгу та сучасної української мови. URL: <http://myslovo.com/?dictionary=%d1%80%bd0%b0%bd1%88%bd0%b8%bd1%81%bd1%82> (дата звернення: 26.09.2022)
4. Гайдай С. Кляті орки насильно нав'язують «російський режим» на нещодавно окупованих територіях. URL: <https://www.facebook.com/sergey.gaidai.loga/posts/137008398838552> (дата звернення: 26.09.2022)
5. Снігур В. Мародерська армія російських фашистів показала для чого насправді прийшла в Україну. *33-й канал*: газета. URL: <https://33kanal.com/news/174466.html> (дата звернення: 26.09.2022)
6. Виноходов Д.О. Гобліни. Орки. URL: <http://www.nto-ttt.ru/dv/goblins.shtml> (дата звернення: 26.09.2022)
7. Кличко В.: профіль у Telegram. URL: https://t.me/vitaliy_klitschko (дата звернення: 26.09.2022)
8. Живицький Д.: профіль у Facebook. URL: <https://www.facebook.com/Zhyvitskyu/posts/pfbid02orH2XqNue3udpm5MxHYVzn5TnXMGЕycTQTfYeEtQ6jPMeqpFgeezmYdXRPkqLKKAl> (дата звернення: 26.09.2022)
9. Орк. Словник.ua: лексикографічний ресурс. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%9E%D1%80%D0%BA> (дата звернення: 26.09.2022)
10. Мордор. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D1%80> (дата звернення: 26.09.2022)

11. Орда. Словник української мови: академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/orda> (дата звернення: 26.09.2022)
12. «У слова «Рашка» было вполне понятное прикладное значение». *Коммерсантъ*: URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2086966> (дата звернення: 26.09.2022)
13. Русня. Викисловарь. URL: <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 26.09.2022)

Skliar O. The invective and war

Summary. Word formation processes related to the new reality are activated during the war. A significant number of innovations is due to the need to name the enemy, forming his image in the information space. The article examines the functioning of invective vocabulary during the war, outlines its social functions and changes in the perception of speakers. The lexemes *rashists*, *orks*, *mordor*, *rashka*, *rusnia*, which are actively used in the Ukrainian media space: in official speeches, on the websites of state services and local communities, and in news, were analyzed. The impact of the context on the pragmatic orientation of lexemes and their invective potential is determined. The addressee's public reaction to individual lexemes was studied. Invectives are a vocabulary group that were used in a limited way in

peacetime, but in wartime they acquired social significance due to their functions: the ability to offend the addressee and reduce aggression through its verbalization. Invective speech not only accompanies traumatic events, but also helps to survive them with the help of collective word creation. The use of invective contributes to the demoralization of the enemy, which is an important component of information war. Two key trends can be singled out: the appearance of new lexemes with invective semantics; expanding the semantics of lexemes that do not contain an evaluative component and lexemes with the meaning of negative evaluation. The more mentioned lexemes are used in one sentence or communicative act, the higher is its invective potential.

A significant number of invectives actively used by Ukrainians are not recorded in dictionaries. Observation of language material and recording of word-forming processes are extremely important, because they enable their analysis and further lexicographic processing. Creating new dictionaries and updating existing ones is one of the tasks of modern lexicography, conditioned by the requirements of the time, as well as the recording of war experience in art and science.

Key words: invective vocabulary, invective, infospace, war, negative evaluation.